

14. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2010/11–2012/13 навчального року [стат. бюл.] / – К. : Держстат України, 2011–2013.
15. The measurement of youth unemployment – an overview of the key concepts [Electronic resource]. – Access mode : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-12072013-BP/EN/3-12072013-BP-EN.PDF, Publish Date: 12-JUL-2013, P. 3.
16. Профіль гідної праці в Україні / за ред. В. В. Іванкевича ; Міжнародна організація праці. – 2011. – С. 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---ntegration/documents/publication/wcms_154571.pdf
17. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення // Наказ Держстату України від 23.01.2013 № 16.
18. Класифікатор професій ДК 003:2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_9o/pg_izwaoe/pg3.htm, 24.10.2013
19. Україна у цифрах 2012 [стат. зб.] / за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. О. Е. Остапчук. – К. : Держстат України, 2013. – 248 С.
20. Николаев А. Эффективность использования человеческого капитала в “старых” и “новых” странах ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.balticforum.org/files_uploads/files/nikolaevresearch_rus.pdf, 24.10.2013.
21. Educational attainment in the United States [Electronic resource]. – Access mode : http://en.wikipedia.org/wiki/Educational_attainment_in_the_United_States, 24.10.2013.
22. Dane statystyczne o szkolnictwie wyższym [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.nauka.gov.pl/dane-statystyczne-o-szkolnictwie-wyzszym/>, 24.10.2013.

УДК 631.11.

М. В. Щурик,
*доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи, завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького*

Охорона та відновлення регенеративних властивостей земельних ресурсів: регіональний економіко-статистичний аспект

Досліджено процеси відтворення земельних ресурсів АПК в Україні та Карпатському макрорегіоні. Доведено, що дрібна приватизація не забезпечує належну охорону та відновлення регенеративних властивостей земельних ресурсів АПК. Запропоновано заходи щодо оптимізації землеволодіння й землекористування в аграрному секторі. Наведено перелік найважливіших заходів, що сприятимуть кращому використанню, збереженню та охороні земель АПК.

Ключові слова: відтворення, родючість, екологія, охорона, земля, власність, держава.

Значна частина нинішніх власників і користувачів земель аграрного сектору України не дотримується вимог щодо охорони та поліпшення родючості сільськогосподарських угідь. Як результат, в ґрунті зменшується вміст гумусу, мікроелементів, знижується його родючість.

Зниження природної родючості ґрунтів, а також постійна спрямованість на перманентне нарощування обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції потребують посилення заходів, спрямованих на охорону сільськогосподарських земель. Складність полягає також у тому, що з кожним роком загострюється потреба у забезпеченні жителів планети продовольством. Дослідження зазначених завдань

постійно знаходиться в центрі уваги багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, провладних структур, громадськості. Зважаючи на особливості землі як природного ресурсу, успішність вирішення завдань загострюється обмеженістю, деструктивним характером організації заходів щодо її використання та охорони. Нині для людства як частини природи закінчився період ресурсної необмеженості й гостро постала проблема кількісної теорії природокористування як базової складової основи нашого виживання на планеті Земля [1, С. 20].

Зазначене переконливо свідчить про необхідність збереження, охорони земель агропромислового сектору (АПК), що стане можливим завдяки спільним зусиллям власників і користувачів земель, відповідних державних структур, місцевих

органів самоврядування, науковців, громадськості тощо. Така потреба обумовлена тим, що за останні роки значно інтенсифікувалися процеси, пов'язані з досягненням граничної межі освоєності земель АПК, втратою їх природної родючості. В Україні склався надзвичайно високий рівень освоєння життєвого простору: у господарське використання залучено понад 92% її території. Тільки близько 5 млн. га перебуває у природному стані (болота, озера, ріки, гори) [2].

Складність полягає також у тому, що за роки втілення земельної та аграрної реформ в Україні значно зросла втрата гумусу через надмірну мінералізацію й ерозію ґрунтів, а також збільшилися площі кислих ґрунтів. Як стверджує Б. Данилишин, за останні 15 років площа кислих ґрунтів збільшилася на 2,4 млн. га, у тому числі ріллі – на 1,5 млн. га. Вміст гумусу в ґрунтах України знизився у середньому на 20% [2]. Дослідження вчених засвідчують, що практика ігнорування потреби збереження та охорони земельних ресурсів АПК не є новою. Вона була започаткована ще в умовах командно-адміністративної моделі господарювання. У той період додаткове виробництво валової сільськогосподарської продукції забезпечувалося насамперед через залучення нових земель у сільськогосподарський обіг. Сталі тенденції екстенсивного використання основного національного надбання – землі в умовах підпорядкованості економіки інтересам єдиного народногосподарського комплексу колишнього Союзу та нехтування принципами охорони земель у період здійснення земельної реформи в незалежній Україні викликали багато складних проблем у використанні й охороні землі [3, с. 157].

Означене переконливо доводить, що організація належної охорони земель АПК, покращення їх родючості не може бути разовим актом, навіть незважаючи на ухвалені в країні найкращі закони, нормативи, посилення адміністративних заходів щодо порушників вимог дотримання охорони земельних угідь. Цей процес зазвичай є тривалим, витратним і потребує формування усвідомленого ставлення соціуму до потреби організувати відтворення земельних ресурсів із обов'язковою вимогою збереження родючості ґрунтів та їх охорони. Сучасне землекористування вирізняється функціонуванням різних форм власності на землю, ускладненням державного контролю за використанням землі [4, с. 148]. Йдеться про те, що належна організація контролю за охороною сільськогосподарських земель, дотриманням вимог щодо збереження родючості земель обов'язково потребує формування нового механізму участі в цьому процесі держави та місцевих органів самоврядування, громадськості. Дослідження вчених, які стосуються земельних ресурсів аграрного сектору, включаючи відновлення регенеративних

властивостей і охорону, охоплюють значно більше коло проблем. Утім додаткових досліджень потребують питання стосовно оцінювання можливостей відтворення земельних ресурсів у межах конкретних регіонів, збереження і відновлення земель, передусім їх родючості.

Метою дослідження є аналіз причин ігнорування суб'єктами господарювання вимог законів онтології, а також визначення заходів щодо поліпшення охорони та відновлення регенеративних властивостей ґрунтів у аграрному секторі України.

Земля, як відомо, є тією матеріальною субстанцією, що призначена в основному для виробництва сільськогосподарської продукції. Саме цим пояснюється прагнення людини постійно нарощувати обсяги валового виробництва агропродукції. Як результат, постійно втрачаються регенеративні властивості земель АПК, погіршується екологія, надмірно виснажуються ґрунти. Зберігається загальна тенденція до надмірного використання ресурсів екосистеми Землі [5, с. 81]. Збереження такої динаміки, на думку авторів доповіді Міжнародного фонду дикої природи "Жива планета", може призвести до повного виснаження природних ресурсів Землі. Виснаження природних ресурсів планети відбувається настільки швидкими темпами, що для підтримання нинішнього способу життя населення світу до 2020 р. потреба в ресурсах досягне розмірів, еквівалентних двом планетам типу Земля. За своїми наслідками глобальна екологічна криза є більш масштабною, ніж світова економічна криза [6].

Досліджуючи процеси відтворення земельних ресурсів АПК в Україні та Карпатському макрорегіоні, слід, зокрема, зазначити, що потреба в поліпшенні їх охорони та збереженні нині зумовлена, по-перше, ігноруванням вимог щодо охорони землі суб'єктами володіння і користування землею; по-друге, зростанням розмірів шкоди, яку завдає природі, включаючи землі АПК, несільськогосподарська діяльність.

Порушення вимог щодо охорони, відновлення і збереження регенеративних властивостей родючості ґрунтів суб'єктами володіння і користування землями сільськогосподарського призначення полягає в тому, що використання належних їм земельних площ призводить до зменшення запасів гумусу та мікроелементів. Аби компенсувати втрату поживних речовин або штучно підвищити родючість, суб'єкти господарювання вносять мінеральні добрива, які завдають шкоду природній родючості, оскільки зростає мінералізація ґрунтів. Якісний склад землі не покращується, а, навпаки, дедалі погіршується. Зазначимо, що згідно з даними статистики за останні 15 років значно зросли обсяги внесених мінеральних добрив та частка удобреної площі в загальній посівній площі. Дані щодо удобреної площі в сільськогосподарських

Удобрена площа під урожай 2011 року в сільськогосподарських підприємствах Карпатського макрорегіону

Регіон	Посівна площа, тис. га	Мінеральні добрива		Органічні добрива	
		удобрена площа, тис. га	частка удобреної площі, %	удобрена площа, тис. га	частка удобреної площі, %
1	2	3	4	5	6
Україна	18 690,1	14 151,5	75,7	371,3	2,0
Закарпатська обл.	19,7	12,7	64,2	0,4	2,3
Івано-Франківська обл.	111,4	88,4	79,4	7,2	6,5
Львівська обл.	226,9	190,4	83,9	6,9	3,0
Чернівецька обл.	122,5	87,3	71,3	1,4	1,2
Разом у макрорегіоні	480,5	378,8	78,8	15,9	3,3

підприємствах Карпатського макрорегіону в 2011 році наведено в табл. 1 (складено за [7]).

У Карпатському макрорегіоні під урожай 2011 року сільськогосподарськими підприємствами було удобрено мінеральними добривами 78,8% усіх посівних площ, що певною мірою сприяло підвищенню урожайності сільськогосподарських культур. Утім зростання мінералізації не забезпечує охорону або поліпшення регенеративних властивостей ґрунтів.

Відновлення родючості та поліпшення якісного складу ґрунтів, як відомо, забезпечується завдяки внесенню органічних добрив, яких було внесено надзвичайно мало. При науково-обґрунтованій середній нормі 12–14 т/га фактично було внесено менше 0,5 т/га. Зазначимо, що тут йдеться про обсяги внесеного гною на удобрюваних площах. Слід також мати на увазі, що інформація щодо удобреної площі та обсягів внесених добрив стосується лише сільськогосподарських підприємств. До розрахунку не включено сільськогосподарські угіддя, що нині перебувають у володінні та користванні домогосподарств.

Відповідно до офіційних даних Державної служби статистики України, у користуванні домогосподарств Карпатського макрорегіону нині знаходиться близько 2/3 сільськогосподарських угідь. Значна частина домогосподарств, як засвідчують наші дослідження, взагалі не вносила ні мінеральних, ні органічних добрив. Більш ніж очевидно, що відновлення властивостей родючості земель АПК у Карпатському макрорегіоні потребує вживання адекватних заходів, спрямованих на розвиток тваринництва.

Деструктивні наслідки неналежної організації використання земельних ресурсів призводять до зростання кислотності ґрунтів, нейтралізація якої забезпечується вапнуванням. Зважаючи на те, що в Карпатському макрорегіоні понад 80% земель офіційно включаються до групи кислих, нейтралізація кислотності земель є заходом, з яким не можна зволікати. Втім, як засвідчують дослідження, зменшення кислотності залишається поза увагою не лише дрібних господарств населення, а

й сільськогосподарських підприємств. За останні 5 років вапнякове борошно та інші вапнякові матеріали було внесено лише на 0,1% земельних площ від загальної їх кількості.

Не сприяє охороні сільськогосподарських земель надмірна їх освоєність, розораність, яка має тенденцію до зростання та перевищує аналогічні показники багатьох європейських країн. В Концепції національної екологічної політики на період до 2020 р. офіційно визнано, що Україна має найвищі в Європі рівні розораності земель, споживання водних ресурсів, вирубування лісів, що антропогенне й техногенне навантаження на довкілля в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу і продовжує зростати [8, с. 27].

Залучення нових земель у сільськогосподарський обіг (більшість яких низькопродуктивні і за рельєфом та складом непридатні до використання в сільському господарстві) було започатковано в умовах екстенсивної моделі господарювання. Така ж сама тенденція збереглася донині. Складність полягає в тому, що зростання розораності доповнюється монокультурністю, надмірним виснаженням ґрунтів. Сільськогосподарські підприємства, особливо агрохолдинги, великі орендні господарства, залучаючи в обіг покинуті та незадіяні земельні площі, з року в рік висівають на них ті ж самі культури: ріпак, пшеницю, жито тощо. Як результат, порушується оптимальність структури ґрунтів, прискорюється їх виснаження, окислення, появляються невідомі хвороби, шкідники тощо.

Домогосподарства також недостатньо займаються охороною сільськогосподарських земель і відновленням їх регенеративних властивостей. Так, окремі домогосподарства організовують використання і охорону земельних ділянок на засадах примітивізму, відсталості від вимог сучасних природоохоронних технологій, що призводить до зростання засміченості і забрудненості угідь, погіршення екології. Складність полягає також у тому, що селянин, отримавши державний сертифікат на право власності, вважає, що може розпорядитися площею на власний розсуд. Саме цим пояснюється наявність порожніх і незадіяних зе-

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення

(т/кв. км)

Регіон	Роки	2000	2005	2009	2010	2011
1		2	3	4	5	6
Закарпатська обл.		3,2	5,1	6,8	6,8	7,0
Івано-Франківська обл.		13,3	18,2	19,6	16,2	19,8
Львівська обл.		8,8	8,6	11,6	11,3	11,8
Чернівецька обл.		4,3	4,1	5,3	5,5	5,6
Україна		9,8	11,0	10,7	11,1	11,4

мельних ділянок, на яких заходи з охорони ґрунтів практично не проводяться. Можна погодитись із В. Голяном, що принциповим моментом тут є обмеження, пов'язане з правом приватної власності на землі сільськогосподарського призначення, які є не тільки основою продовольчої безпеки країни, а й чи не найважливішим чинником виживання сільського населення, яке найбільш болісно переживає трансформаційні процеси [9, с. 43]. Означене дає право стверджувати, що приватне землеволодіння в аграрному секторі не забезпечило і не покращило охорону земель, не призвело до покращення їхніх регенеративних властивостей. Кінцевою метою, мотивацією нинішньої організації земельного господарства є задоволення бізнесових інтересів великих і дрібних суб'єктів господарювання. Натомість заходи з охорони та покращення властивостей родючості земель відсутні взагалі або здійснюються фрагментарно.

Значної шкоди земельним ресурсам АПК в Карпатському макрорегіоні завдають підприємства й шкідливі виробництва несільськогосподарської сфери економіки. На досліджуваній території до них належать теплові електростанції (Бурштинська та Добротворська), підприємства хімічної і металургійної промисловості (Калуш, Івано-Франківськ, Ямниця, Стебник, Миколаїв, Львів, Чернівці, Ужгород, Виноградів, Воловець), целюлозно-паперові виробництва. Ці та інші підприємства й виробництва щорічно збільшують викиди забруднюючих речовин в атмосферу (див. табл. 2, складену за даними [7]), в результаті чого погіршуються регенеративні властивості родючості земель, екологія. Деструктивні наслідки такої промислової діяльності у регіоні зобов'язують посилити охорону земельних ресурсів.

Слід зазначити, що абсолютна більшість підприємств і шкідливих виробництв несільськогосподарської сфери економіки сплачує екологічний податок та штрафи. Однак чинні нині штрафні санкції не є достатньо дієвими, оскільки розміри економічного зиску зазвичай набагато вище. Це дає підстави стверджувати, що в Україні назріла потреба у перегляді чинних державних нормативних актів, якими регулюється відшкодування під-

приємствами несільськогосподарської сфери обсягів збитків, завданих землям аграрного сектору.

Організаційні засади заходів з охорони та відновлення регенеративних властивостей земельних ресурсів АПК потребують адекватного інституційного забезпечення, посилення участі в цьому процесі держави. Йдеться про модель, яка цілеспрямовано поєднує не тільки ринок з державою, а й демократію з авторитаризмом, про застосування державою сили влади, оскільки така модель передбачатиме заходи, спрямовані на майбутнє, які вступають у суперечність з сьогочасними інтересами населення [10, с. 11, 13].

Вирішення зазначених проблем потребує проведення загальної інвентаризації земельних угідь сільськогосподарського призначення, запровадження агроекологічного моніторингу. Важливу роль у вирішенні проблем охорони та поліпшення продуктивності земельно-ресурсного потенціалу повинен відігравати агроекологічний моніторинг перевищення допустимих норм впливу на довкілля у процесі господарської діяльності, дані якого відрізняються від даних державного земельного кадастру функціональною спрямованістю [11, с. 32].

Індикатором стану родючості, як зазначалось раніше, є показник вмісту в ґрунті гумусу. Нині такою інформацією найбільш повно володіють центри "Облдержродючість", які створені в усіх областях України. Показники вмісту в ґрунті гумусу зазвичай розраховуються один раз за 5 років. За підрахунком Львівського регіонального центру "Облдержродючість", вміст гумусу в ІХ турі (2006–2010 рр.) у порівнянні з VIII туром (2001–2005 рр.) зменшився з 2,47% до 2,15%. Крім того, за аналізований період у досліджуваному регіоні істотно збільшилася площа кислих ґрунтів – з 131,7 до 213,2 тис. га. Аналогічні показники якості земель мають і інші області, що включені до складу Карпатського макрорегіону.

Покращенню охорони й підвищенню якості аграрних угідь, на нашу думку, має сприяти організація широкої просвітницької роботи серед молоді в дошкільних і шкільних закладах освіти, вишах усіх рівнів акредитації, усього населення. Необхідно формувати в молодій генерації усві-

домлену потребу в дотриманні вимог законів онтології, в збереженні та охороні природних ресурсів, включаючи земельні угіддя АПК. Такі заходи розглядаються нами як перспективні, стратегічні, єдино можливі при вирішенні завдань збереження та покращення якості ґрунтів не лише для теперішнього, а й для майбутніх поколінь людей.

Нинішні взаємовідносини між людиною і природними ресурсами, включаючи земельні, призводять до ігнорування вимог щодо їх охорони та погіршення їхніх регенеративних властивостей. Як результат, за останні роки різко зменшилися запаси гумусу, мікроелементів, а також інших важливих інгредієнтів, завдяки яким забезпечуються властивості родючості земель. Погіршення родючості ґрунтів спричиняється також швидким зростанням площ кислих земель. Значної шкоди завдає землям сільськогосподарського призначення несільськогосподарський сектор економіки. Зокрема, в Карпатському макрореґіоні до них належать теплові електростанції, шкідливі хімічні й металургійні виробництва, підприємства паливно-енергетичного комплексу, автомобільний транспорт тощо. Ці та інші деструктивні наслідки, пов'язані з відтворенням земельних ресурсів, потребують посилення заходів, спрямованих на їх охорону. Дослідження засвідчують, що нині цій важливій компоненті екології не приділяється достатня увага. Зусилля більшості суб'єктів володіння і користування землями АПК спрямовуються на задоволення власних матеріальних інтересів, які не завжди корелюють із потребою збереження, покращення, охорони та відновлення властивостей родючості ґрунтів. Власники земель, орендарі не забезпечують достатніх обсягів внесення органічних і мінеральних добрив, практично не проводять заходи з розкислення ґрун-

тів. Земельна та аграрна реформи не тільки не принесли позитивних зрушень в охороні земель АПК, а, навпаки, сприяли прискоренню темпів вичерпання запасів природної родючості. Означене стосується сільськогосподарських підприємств, орендарів та господарств населення. Ці та інші деструктивні наслідки з усією очевидністю свідчать про потребу у перегляді нинішнього складу власників і користувачів земель, у запровадженні нових засад організації земельного господарства. Власниками, користувачами, орендарями земель у Карпатському макрореґіоні мають стати ті особи, які організують відтворення земель, забезпечуючи при цьому обов'язкове дотримання вимог щодо збереження, покращення родючості та охорони ґрунтів.

Збереження та покращення земель аграрного сектору, відновлення регенеративних властивостей ґрунтів у досліджуваному макрореґіоні потребує також ухвалення цілої низки нових нормативних документів, які забезпечуватимуть посилення відповідальності підприємств несільськогосподарської сфери за шкоду, завдану об'єктам сільськогосподарського призначення. Доцільним також є запровадження в Україні загальноприйнятих у країнах Європи засад відшкодування втрат за шкоду, завдану земельним ресурсам. Запропоновані заходи щодо збереження та покращення сільськогосподарських земель можуть бути дійсно реалізовані завдяки посиленню участі в них держави, місцевих органів самоврядування, громадськості.

Заслужують на увагу також заходи виховного характеру, спрямовані насамперед на формування в молодого покоління усвідомлення потреби забезпечувати відтворення земельних ресурсів, дотримуючись вимог щодо їх збереження, покращення та охорони.

Список використаних джерел

1. Ліщитович Л. Кількісні проблеми теорії природокористування / Л. Ліщитович // Економіст. – 2011. – С. 20–22.
2. Данилишин Б. М. Земельна політика в Україні: що день прийдешній нам готує? / Б. М. Данилишин // Дзеркало тижня. – 2011. – № 12.
3. Бутирська І. В. Еколого-економічна збалансованість в контексті регіонального розвитку / І. В. Бутирська // Регіональна економіка. – 2007. – № 2. – С. 155–163.
4. Колодійчук І. А. Концептуальні засади модернізації ринкових механізмів у сфері землекористування в Україні / І. А. Колодійчук // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 148–155.
5. Рогожина М. Новые тенденции в экологической политике развивающихся стран / М. Рогожина // МЭиМО. – 2009. – № 4. – С. 81–89.
6. Луцок В. У людства є шанс вижити / В. Луцок // Дивосвіт. – 2011. – № 3 (39). – С. 5–9.
7. Довкілля України: [стат. зб.] / [за ред. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко]. – К. : Держстат України, 2012. – 190 с.
8. Веклич О. Сектор екологічних товарів і послуг в Україні – спеціальний державний патронат / О. Веклич // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 21–26.
9. Голян В. А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення: [моногр.] / В. А. Голян; – Луцьк : Твердиня, 2009. – 592 с.
10. Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 4–14.
11. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 27–32.